

Győzelem – Auschwitz – emlékezet

Megjegyzések a 75. évfordulón

1. Az emlékezetpolitikai revízió céljai

Sokszor még a magukat a radikális baloldalhoz soroló emberek sem értik világosan, hogy mi a jelentősége az emlékezetpolitikai küzdelmeknek, miért fontos feladata az *Eszmélet*nek is e küzdelmekben való részvétel. Nem értik, hogy az „emlékezetpolitika” a politikának az a terepe, ahol a baloldal szellemi megsemmisítése a legközvetlenebb és a legbrutálisabb formában zajlik évtizedek óta.

Már 20 évvel ezelőtt világos volt, hogy a holokauszt globálissá vált: a globális geopolitikai-geostratégiai háborúskodás legitimációs, ideológiai „játékszerévé”, eszközévé, elszakadva mindenfajta történeti kontextustól. Több mint szimbolikus volt, amikor – ki ne emlékezne rá – 1999-ben az USA vezetésével a NATO szétbombázta Jugoszláviát, s az albánok sorsát maga Clinton asszony hozta összefüggésbe a holokauszttal – a szerb elnyomást jellemzendő, és egyúttal a katonai beavatkozást és Koszovó létrehozását legitimálандó. A politikai „emlékezetben” a holokauszt fokozatosan – egyfajta szimbolikus „meseként” – önálló életre kelt, az eredeti történeti kontextus lassan a feledés homályába vész, amiben nagy szerep jut azoknak a hollywoodi vagy „hollywoodias” filmeknek, regényeknek, amelyeken a holokauszt könnyes, (ál)romantikus és folytatólagos szappanoperává, vagyis olyan fogyasztási cikké stilizálódik, amely magát a valódi „történetet” kivonja az eredeti összefüggésrendszerből, az okok és következmények láncolatából.

A náci Németország fölötti Győzelem 75. évfordulójára már világosan kirajzolódik, hogy e győzelem *emlékezete* nyílt harci tereppé vált az emlékezetpolitika globális küzdelmeiben, amelyek mintegy „leképezik” az ideológiai frontokat és a furcsa, zavaros „szövetségeket”. A nyugati mainstream liberális és konzervatív média a kommunizmus

elleni harc zászlaja alatt – már nem a sztálinizmusról beszélnek! – élenjár ebben a harcban, mint arra már oly sokszor rámutattunk.

Az emlékezetpolitikai küzdelem másik frontja sajátosan kelet-európai. A Győzelemtől ugyanis elválaszthatatlan az *államszocialista berendezkedés* – amit ma kommunizmusnak neveznek – meghonosítása, bevezetése a régióban. Az államszocialista rendszer társadalmi vívmányainak elismerése és a háborús győzelem antifasiszta glorifikálása kétségtelenül összetartozó gondolatalakzatok, ugyanakkor a mai ideológiák elvárásoknak megfelelően az új, oligarchikus tőkés rendszer *felértékelése*, szabadságként való ünneplése elkerülhetetlenül a régi rendszer *leértékelésével* párosul. Mindez természetesen alapjában kihat a Győzelem megítélésére.

Köztudott, hogy a putyini rendszer legfőbb legitimációs kiindulópontja a nagy honvédő háború, ezért egyszerre találja magát szembe az amerikai/nyugat-európai ihletettségű és a kelet-európai jobboldali-szélsőjobboldali ruszofóbia és szovjetofóbia megközelítéseivel. A globális baloldal főbb irányzatai – legyen bármi is a látszat – a nagy honvédő háború pozitív emlékezetét mint az antifasiszta hagyomány gerincét továbbra is fenntartás nélkül ápolják, támogatják, noha eközben az oroszországi oligarchikus kapitalizmus radikális bírálátát egyetlen pillanatra sem adják fel. A nyugati mainstream és a globális szélsőjobboldal antikommunizmusa és ruszofóbiája sajátos módon összefonódik, ugyanakkor (geo)politikai céljaik számos ponton igen eltérők lehetnek. Mindez klasszikus, de nemzetileg specifikus formában tükröződik Ukrajnában, a balti államokban, Lengyelországban, Csehországban, Magyarországon és másutt, egyszóval Közép-Kelet-Európában.

Az *Eszmélet* olvasói, ha másutt nem, folyóiratunkban rendszeresen értesültek arról, hogy már évtizedek óta globális méretekben zajlik a Vörös Hadsereg korábbi pozitív emlékének besározása – mint a rendszerváltozás ideológiai-kulturális hozadéka, egyik legsajátabb öröksége. Ennek az „örökségnek” a része, hogy a szovjet katonák által elkövetett bűncselekményeket olyan mértékben abszolutizálják, hogy eltűnik mögötte az igaz ügy védelme, „a náciizmus szétzúzásának soha el nem halványuló jelentősége”, ahogyan azt a '90-es évekig szinte pártállástól függetlenül minden releváns politikus hangoztatta szerte a világon a Győzelem május 8-i vagy 9-i megünneplésekor.

A jelzett emlékezetpolitikai fordulatnak, felülvizsgálatnak a tétje persze világos, két alapvető összefüggésben is. A felülvizsgálat egyik célja Oroszország geopolitikai célú izolálása a „civilizált világtól” egy

globális média- és kiberháború keretei között. Az is világos, hogy az USA által irányított, Oroszország elleni „szankciós politika” hálójába került szinte minden ruszofób politikai kampány, az emlékezetpolitikától a Szkrípal-ügyön át Oroszországnak a globális sportból való kizárásáig szinte minden területen. Oroszország nem kíván zokszó nélkül alárendelődni a világrendszerben uralkodó hierarchiának, amelyet még ma is jelentős mértékben az amerikai és NATO-hegemónia határoz meg. A revízió másik célja a globális baloldali „emlékezet” legyengítése, összezavarása, megmérgezése, végső soron a fennálló rendszerrel szembeni nem kapitalista alternatíva elsorvasztása.

2. A modern manipuláció: mítosz és valóság

Szovjetunió katonai erőfeszítéseinek és a győzelemben játszott döntő szerepének utólagos átírása tehát komoly pénzügyi háttérrel rendelkező ideológiai apparátusok bevonásával zajlik. Stílszerűen fogalmazva: az amerikai (NATO) irányítású geopolitikai harc frontján a II. világháború döntő fordulata már nem az 1942–43-as sztálingrádi csata, hanem az 1944. június 6-ai normandiai partraszállás.¹ E manipulatív fordulat alapvető funkciója, hogy demonstrálja a „nyugati demokráciák” felsőbbségét a Szovjetunió fölött – még a háború időszakában is. Kelet-Európában a háborúban vereséget szenvedett osztálypolitikai erők mai „leszármozottai” kívánják utólag, ha nem is megnyerni (ami végső soron persze morbid és abszurd vállalkozás lenne), de bagatellizálni és meghamisítani a nagy honvédő háború történelmi jelentőségét, jellegét. Azt az emlékezetpolitikai álláspontot kívánják legitimálni, amely szerint a honvédő háború csak egy szovjet(-oroszi) mítosz. A mai kelet-európai rezsimek hivatalos legitimációs ideológiája szerint a politikai elitek csupán kis nemzetállamaik függetlenségét védtek a II. világháborúban – a két kolosszus, a „két totalitáriánus diktatúra” ellenében.² Vagyis – régi szokás szerint – a náciizmus és a szovjet fejlődés között egyfajta azonosságot tételeznek fel.³ Magyarországon – a NER nyomására – a történészek fiatal generációjának egy része már be is hódolt a történelemhamisítás neohorthysta iskolájának, a történészszakmát egyfajta ügyvédi állásként képzelik el, amelynek alapvető funkciója „a nemzeti renomé védelme”. A liberálisabb beállítódású kutatók az emlékezetpolitika „össztársadalmi érdekeket” tükröző jellegéről elmélkednek, amely a baloldalt teljesen kirekesztő, kriminalizáló történelmi emlékbizottságok hálózatának

korszakában teljesen értelmezhetetlen fogalom,⁴ hiszen még csak utalásszerűen sem derül ki, hogy kik képviselnék az ösztársadalmi érdeket. Régen az MSZMP Központi Bizottsága testesítette meg az ösztársadalmi érdeket történeti kérdésekben (is) – noha a '80-as években e tekintetben már nem hozott határozatokat –, mára mintha a kormány vindikálná a jogot ennek képviselőjére.

Mindenesetre Magyarország elől jár az antifasiszta hagyomány „kiiktatásában”, az antifasizmus hovatovább a külső ellenség aknamunkájává transzformálódik a NER hivatalos történeti-ideológiai megnyilatkozásaiban. Sőt, a 2010-es alaptörvény preambulumban Magyarország felszabadulása a nemzeti függetlenség elvesztéseként értékelődik.

Folyóiratunk nem először ad hangot aggodalmának, hogy Magyarországon állami pénzen folyik a történelemhamisítás. Az ideológiai államapparátusok olyan gondolati sémákat reprodukálnak, amelyek a Horthy-rendszer pronáci propagandájából erednek. Mindezt annak fényében kell tekintsük, hogy a *Győzelem* nyugati és keleti „újrágondolása” több ponton is összeér. A patológikus antikommunizmus és szovjetofóbia legújabb „európai dokumentuma” (2019. szept. 28.), az EU parlamentjének állásfoglalása a II. világháború kezdetéről egyenesen azonosítja Hitler és Sztálin felelősségét a háború kirobbantásában, ami korábban elképzelhetetlen lett volna.⁵ Akárcsak az ukrainai éhínségre (golodomor) vonatkozó európai uniós dokumentum, ez a



Az auschwitzi koncentrációs tábor felszabadulása, 1945. január 27.

legújabb is helyi nemzeti (litván, lett, ukrán stb.) kezdeményezésekre megy vissza. A mostani dokumentumot egy, a történeti kérdésekben láthatóan járatlan, politikai értelemben szélsőséges litván parlamenti képviselő terjesztette be, aminek csupán azért van jelentősége, mert a tekintélyes fórum vita nélkül, szinte egyöntetűen megszavazta, mintha el sem olvasták volna. Az Európai Parlamentben is olyan jobboldali túlsúly a jellemző, amely nyitott a nácizmus bűneinek relativizálása irányába.⁶ Ez a tendencia oly mélyen áthatja az emlékezetpolitika és a történetírás mindennapjait, hogy nem ritka jelenség a közönséges dokumentumhamisítás sem.⁷

Ez a „hivatalos” hamisítás végső soron a holokauszt relativizálásának egyik formája is, amelyet az Európai Unió jobboldali hatalmi többsége hivatalosan inspirál, s amelyet többek között azzal igazol, hogy „leleplezi a kommunizmus bűneit”, mintha azok összekapcsolódnának a nácizmussal. Valójában tehát egy politikai harc egyik „emlékezetpolitikai” aspektusáról van szó, amely végső soron a szocializmus mindenfajta gondolatának és gyakorlatának kriminalizálását szolgálja azzal a céllal, hogy a fennálló rendszerrel szemben kiiktassa mindenfajta alternatíva pusztá lehetőségét is.

A „kifinomultabb” hamisítások általában azzal kezdődnek, hogy a nagy honvédő háború hőseinek mitizálása ellen tiltakoznak, „leleplezik” a szovjet történetírás mítoszeremtő egyoldalúságait. Zoja KoszmoGYemjanszkajától Zsukov marsallig – finoman fogalmazva – „deheroizálják” a háború történetét. Ám a mitikus hősökből torz figurákat faragtak, és a bulvár-irodalom törvényeinek megfelelően a gyanútlan olvasó könnyen lépre megy. A nagy honvédő háborút mintegy „konstrukciót”, mintegy egy gépet „szétszerelik”, bizonyos alkatrészeket, vagyis történeteket kiszereznek belőle, másokat a helyükre állítanak. Az egész történetnek az „összeszerelése” azután lehetetlenné vagy érdektelenné válik. Ez is a tulajdonképpeni cél. És ez nemcsak az angol–amerikai (kvázi-) dokumentumfilm-gyártásban van így, hanem az ún. történeti publicisztikában, amely a szovjet háborús erőfeszítések kapcsán – példának okáért –, azt állítja a közép-pontba, hogy a szovjet katonák vagy a szovjet partizánok miféle bűncselekményeket követtek el a felszabadított területeken, vagy azt demonstrálják, hogy az amerikai–brit hadigépezetet mennyivel „kulturáltabb” katonák üzemeltették.

Az első *antimítosz-kampány* már a '80-as évek végén, '90-es évek elején kibontakozott Oroszországban, amivel az *Eszméletben* is foglalkoztunk, mert e kampány számos eleme hamarosan gyökeret vert a

magyar történetírásban is.⁸ Az ún. német történészvita – Ernst Nolte pronáci fordulatából kiindulva – már sejteni engedte egy (szélső) jobboldali fordulat globális lehetőségeit.

Külön kitérhetünk a „legnépszerűbb” hamisításra, miszerint a náci támadás a Szovjetunió ellen csupán preventív „ellenintézkedés” volt, ahogyan az a goebbelsi propagandában is szerepelt.⁹ A másik kedvelt *antimitosz* magának a háborúnak a kezdetét hamisítja meg, mégpedig oly módon, hogy azt a német–szovjet meg nem támadási szerződésből vezeti le, Hitler és Sztálin közös felelősségét hangsúlyozva, de elhallgatva a lényegét: a nyugati nagyhatalmak Hitlerrel kötött paktumát, a müncheni egyezményt, nem is szólva a kis kelet-európai államok Hitlerrel megkötött külön egyezményeiről 1933 és 1939 között.¹⁰

Az itt bírált szemlélet megnyilvánulása, amikor – főleg balti és ukrán – „emlékezetpolitikusok” a honvédő háború helyére a „kétfrontos harcot” csempézik be, mintha a náccikkal szövetséges helyi antikommunista-szovjetellenes, „antisztálinista” harcosok (az UPA vagy a lett és litván „erdei testvérek”) a nemzeti függetlenségért harcoltak volna „a két totalitáriánus diktatúra” ellenében. Ezzel tulajdonképpen a Wehrmachttal és az SS-szel együttműködő, a náci hatóságok ellenőrzése alatt álló helyi fegyveres „ellenállókból”, vagyis a náci kollaboránsokból építik fel a nemzeti függetlenségi harc mítoszát.

Ilyen és ehhez hasonló „teóriákban” még a legkiterjedtebb irodalmi és forrásfeldolgozással rendelkező *holokauszt* története sem kerülhet a helyére. Mostanában igen népszerű a „véres övezet” (Snyder) teóriája,¹¹ amely semmiféle szakszerűen megalapozott magyarázatot nem ad semmire, hacsak azt a közhelyet nem támasztja alá, hogy a II. világháború az emberiség legvéresebb háborúja volt, és valamely misztikus okokból éppen a „két totalitárius diktatúra” közötti térség a szörnyű vérözön forrása, beleértve a zsidók helyi lakosok általi likvidálását is. A mainstream média által felkapott és agyonreklámozott etnonacionalista magyarázatok elfoglalták a társadalom- és történelméleti vizsgálódások helyét. A vulgarizáló „bulvárelméletek” háttérben egyszerűen eltűnik a háború egyik alapvető mozzanata, vagyis az, hogy a holokauszt maga elválaszthatatlan a náci Németország fő céljától, a Szovjetunió katonai lerombolásától és gazdasági kifosztásától, a náci és szövetségeseik (Magyarország, Románia, Olaszország és más megszállt országok rezsimjei: Szlovákia, Horvátország, Finnország stb.) szovjetellenes gyarmatosító háborújától, a Szovjetunió népei ellen eltervezett – és később, 1941. június 22-e után megvalósított – genocídiumtól. Nagyon hasonló tendenciák mutatkoztak meg a

magyar történetírás jelentős szegmenseiben, amikor szembesültek azokkal a szovjet-orosz levéltári dokumentumokkal, amelyek a magyar megszálló csapatok népirtásban való részvételét tükrözték. Komolynak látszó történészek is igyekeztek az eredeti történeti kontextusból, a népirtás közegéből kimenteni a magyar megszálló csapatokat, hogy megfeleljenek a mai rezsim legitimációs igényeinek.¹²

3. A nagy honvédő háború és a holokauszt emlékezete

Komoly történész nem tagadhatja, hogy a holokausztot a náci Németország egyedül nem hajthatta volna végre. Ugyanakkor historikusok egész serege foglalkozik még mindig – szerte Kelet-Európában – a holokauszt relativizálásával, ami az emlékezetpolitikában úgy jelenik meg, hogy a helyi lakosság részvételét a tömegmészárlásokban bagatellizálják, és Németországra mutogatnak mint kizárólagos felelősséget viselő államra. E felelősségáthárítás számára kapóra jön a „véres övezetről” szóló áltudományos és miszticizmusba hajló elmélet és a „nemzeti specifikumokról” szóló locsogás. A történelmi megismeréshez, a történeti valósághoz azonban az visz közelebb bennünket, ha világosan átlátjuk: a holokauszt megvalósításához Horthykra és Banderákra, Tisókra és Antonescukra, illetve a mögöttük álló katonai és politikai-hatalmi struktúrákra, apparátusokra, rezsimekre volt szükség. A holokauszt ugyan egyedi, minden alapvető szempontból példátlan népirtás az emberiség történetében, de nincsen önálló, önmagában vett története, nem önmagában álló jelenség: a világháború és a történetileg felfogott hierarchizált és bonyolult strukturált világcivilizáció terméke és megnyilvánulása. Nem történt meg az „elvesztett” világtörténeti szempontozóhoz való szaktudományos és emlékezetpolitikai visszatérés.

De voltak és vannak kutatók, mint például Jichak Arad, izraeli történész, aki ezzel a szemponttal igyekszik számot vetni. Bemutatja, hogy a zsidók nemcsak áldozati „szerepet” játszottak a világháború, a nagy honvédő háború történetében, hanem létszámukhoz képest egyenesen kiemelkedő módon hozzájárultak a náci Németország fölötti Győzelem kivívásához.¹³ Ezt a globális szempontot, ezt a világtörténeti perspektívát a „régí” történetírásban, példának okáért R. L. Braham vagy Ránki György, E. Traverso vagy M. Postone és mások munkáiban még természetesen megtalálhatjuk. Noha igaz, hogy az emlékezetpolitikai csatározások (legfeljebb akkoriban nem

így nevezték) már annak idején is dúltak, de méreteik és intenzitásuk messze elmaradtak a mai, „modern” háborúskodástól. Manapság nehezebb is megfelelni e szempontnak, mert a geostratégiai méretekben folyó médiaháború emlékezetpolitikai küzdelmeiben „feltétlenül” a Nyugatnak kell felülkerekednie, s Oroszország úgyszólván egyedül áll azzal a törekvésével, hogy pozitív kép rajzolódjon ki a Szovjetunió nagy honvédő háborújáról, amely a mai rendszer legitimációs kiindulópontja. Persze korlátozott módon az, hiszen a történelem számos redukción esik át, mire legitimációs ideológiává alakul: egyfajta „dekommunizáció” megy át a történelem, amennyiben kitörölték belőle a kommunista párt szerepét és a kommunista legitimációs ideológiát a „birodalmi patriotizmus” nevében – így szorítva helyet a „történetben” az orosz etnosznak és a pravoszláv egyháznak.

A világtörténeti, a globális nézőpont feladásának közvetlen terméke korunk szellemi pestise: az *etnonacionalizmus*,¹⁴ amely a fasizmus, a nácizmus egyfajta rehabilitálásával, relativizálásával fenyeget. A globális perspektíva nélkül a holokauszt történeti beágyazottsága, „egyetemessége” és kivételessége a genocídiumok történetében és konkrétan a II. világháború történetében egyszerűen nem érthető meg; e szempont nélkül nem tárható fel sem a népirtás intenzitása, sem a „kivitelezése”, sem földrajzi kiterjedése, sem a zsidók (helyi és globális) menekülési útvonalainak rendkívüli beszűkülése.

4. A „zsidó háború” etnonacionalista mítosza

Noha a rendszerváltás talán legsajátabb ideológiai üzenete napjaink számára az *etnonacionalizmus* elszabadítása volt, a történészek elől jártak a harcban...

Ha a nagy honvédő háború nem volt *nagy* és *honvédő*, ahogyan az EU-parlament dokumentumai sugallják, vagy ahogyan a balti, az ukrán és a lengyel stb. „emlékezetpolitika” expressis verbis nap mint nap megfogalmazza, akkor maga a történet nemzeti-nemzetiségi háborúk, „etnikai” háborúk laza „hálózatává” esik szét, lebomlik minden társadalmi-gazdasági-piaci összefüggés. Ha a „nagyelméletek” elbuktak, elvéreztek és többé nem használatosak, akkor az *etnonacionalista* magyarázatok előtt úgyszólván szabad a pálya: meg is van az adekvát *narratíva*.

Az *etnonacionalizmus* a háborúból egyfajta „zsidóháborút” fabrikál, annak a nézőpontnak megfelelően, amelyet fentebb a honvédő há-

ború „nemzeti háborúkká” való szétdarabolása kapcsán említettem, és amely végső soron megfelel a náci propaganda hagyományának is. Ennek a szemléletnek az a kiindulópontja, hogy a háború alapvető sajátossága az „etnikai tisztogatás”, ami a különböző nemzetiségek, „etnikumok” egymás közötti misztikus konkurenciájaként tűnik fel, s ez természetesen szabad teret enged a pszichologizálásnak és más tudománytalan-történetietlen eljárásoknak.

E téren a legtovább talán Ukrajnában mentek el a dolgok, ahol Juscsenko elnöktől a Majdanig, a Majdantól Porosenkóig az ukrán „etnofasizmus” hivatalos „kultúrává” emelkedett: az ukrán nemzetállam hivatalos hőseivé Bandera és az SS főtitisztje, Suhevics lettek, akik az Ukrán Felkelő Hadsereg harcosaival együtt Lenin és a szovjet hősök helyét foglalták el. A holokausztban és a szovjetek, illetve lengyelek lemészárlásában részt vevő UPA (Ukrán Felkelő Hadsereg) hivatalos heroizálása valójában a holokauszt relativizálásához, sőt a holokauszt tagadásához vitt közel.¹⁵ A balti államokban a Waffen-SS, az „erdei testvérek” és általában a nacionalista múlt rehabilitációja szintén a holokauszt relativizálásával járt együtt, olajat öntve a vad antiszemita hagyományok tüzére az egész régióban. Lengyelországban is hivatalból tagadják, hogy lengyelek részt vettek volna a holokausztban, míg Magyarország „különös” eset: egyfelől beismerik ugyan a magyar államnak a holokauszthoz való alapvető hozzájárulását, másfelől és egyidejűleg relativizálják azt, mégpedig úgy, hogy heroizálják a náci Németországgal szövetségben a Szovjetuniót megtámadó magyar hadseregek katonáit – miközben a magyar megszálló csapatok náci felügyelet alatt részt vettek a zsidók, a kommunisták, a szovjet hadifoglyok módszeres kiirtásában. Ez utóbbiról persze nemigen olvasni a hivatalos tananyagokban és a rendszer hivatalos propagandakiadványaiban. Még Romsics Ignác akadémikus is csak addig jutott el 2017-ben megjelent, összefoglaló jellegű munkájában, hogy voltak bizonyos „atrocitások” a magyar megszállók részéről, s részben racionalizálja, részben pedig bagatellizálja a magyarok háborús bűncselekményeit, és tagadja a népirtás tényét.¹⁶

Magyarországon, egyfelől, rendszeresen megemlékeznek a holokausztról, sőt, jellemző a neohorthyista szellemiséget őrző egyik zsidó szervezet állami finanszírozása is, tulajdonképpen „lefizetése”; másfelől nemrég a regnáló magyar miniszterelnök azt a Horthyt, aki a holokausztért döntő történelmi és politikai felelősséggel tartozik, „nagy államférfinak” nevezte, és egyúttal felállította a Szabadság téren a német megszállási emlékművet, amely azt a hazug narratívát

sugallja, hogy Magyarország nem szövetségese, hanem áldozata volt a náci Németországnak. Ahogyan a történelem emlékezetpolitikává züllik, kifejeződik benne jelenkorunk egész *etnonacionalista* vonzása, vagyis a történelmi folyamatok jelzett területe is a „nemzetépítés” legitimációjaként szolgál. Másfelől tekintve, az „etnonacionalista” mítoszteremtés végül is globális méretekben vált a hamisítások jobb-oldali-szélsőjobboldali iskolájává.

5. A történelmi kutatás határai: néhány felvetés

A történelmi-ideológiai térben a holokausztkutatás maga is egyfajta „zsidó-tematikaként” szilárdult meg, függetlenül – vagy lehet, hogy talán nem is függetlenül – attól, hogy az államszocializmus korszakában évtizedeken át jobb volt nem foglalkozni vele, ami persze nem jelenti azt, hogy ne foglalkoztak volna a népi történelemmel. Magyarországon például még a szocialista filmkultúrában és az irodalomban is megjelent a zsidók tragédiája. A Szovjetunióban (és a szocialista országokban) a *katasztrófa*, *Auschwitz* mint a népi történelem speciális zsidó „esete” természetesen a náci genocídium általánosságán belül merült fel, amennyiben felmerült. A Szovjetunió összeomlása után az egykori „szovjet blokkban” is széles körben „felfedezték” a holokauszt témáját, amely korábban „elfeküdt”, „elveszett” a „fasizmus békés polgári áldozatainak” vagy az „antifasiszta ellenállás áldozatainak” – az idősebb generáció számára – jól ismert fogalmaiban. Az „elhallgatás” érthető volt, amennyiben a *szovjet népek* és a *szocialista internacionalizmus* közös érdekei, a *szocialista népi egység* nem követelte meg, sőt inkább akadályozta a II. világháború, a nagy honvédő háború speciálisan „zsidó aspektusának”, a zsidó nép kiirtásának kidomborítását, részletes megvilágítását, feltárását és feldolgozását. (Megjegyzendő, hogy e történetnek nem volt speciálisan belorusz, ukrán, sőt orosz aspektusa sem, ezek „elmerültek” a *szovjet* mindent egyesítő fogalmában. A politika kommunista irányítói korábban többnyire úgy vélték, hogy egy ilyen „feltárás” inkább erősíti a megosztottságokat, az antiszemitizmust. Nem mellékes körülmény, hogy a szovjet áldozatok hozzávetőleg 10%-a zsidó nemzetiségű állampolgár volt, mintegy 2,7 millió ember, ez önmagában is jelzi a probléma különöségét, hiszen a zsidó nemzetiségűek a lakosság összességén belül hozzávetőleg 1,5–2%-ot tehetnek ki a háborút megelőző évben.)



Az auschwitzi koncentrációs tábor felszabadulása, 1945. január 27.

A rendszerváltást követő évtizedek mintha megerősítenék az elhallgatásban érdekelt szovjet vezetők fenntartásait. Az 1990-es évektől a nyilvánosságban megerősödő „demokratikus antiszemitizmus” (eljutva egészen a holokauszttagadásig) és a felvirágzó holokausztkutatás valamiképpen összefüggött. Mindenesetre a történelem mintha csak ismét igazolni akarná azt a tapasztalatot, miszerint az antikommunizmus és az antiszemitizmus kéz a kézben járnak.

A holokauszt historiográfiája mindenütt óriásira duzzadt. Komoly apparátushálózat jött létre, egyetemi és kutatói infrastruktúrák egész sora él ebből a témakörből, anyagi és szellemi források sokaságát szentelik e tárgykörnek. Egyes szerzők már jóval korábban holokausztiparról értekeztek minden előítélet nélkül, csupán jelezve a kutatás funkcióváltását, a politika és a biznissz összefonódását, az emlékezetpolitikai szempontok felülkerekedését.¹⁷

Mondhatjuk, hogy mára a holokauszt mint emlékezetpolitikai küzdelmek tárgya egyfajta „kisebbségi téma”, identitáspolitikai kérdéskör lett mint az „etnobiznissz” része, amely költségvetési támogatást élvez szerte Európában. Az emlékezetpolitika visszahatása a történeti kutatásra nem csak a különféle állami „emlékezet-bizottságokon” és általában az állami ideológiai apparátusokon keresztül megy végbe. Itt a *korszellemről* magáról is szó van.¹⁸ A neohorthysta korszellem kifejeződik abban is, hogy miképpen heroizálnak a holokauszt pe-

riódusából olyan zsidó vezetőket és olyan zsidó szervezeteket, akik és amelyek annak idején szinte istenítették Horthyt és a magyar államot – még 1938 után is. Így „heroizálódik” bizonyos körökben például Heves Kornél, szolnoki főrabbi, aki híveit magukra hagyva 1944 májusában családjával Budapestre menekült egy mentőakció keretében. Ugyanő 1938. november 5-én így ünnepelte a Horthyt és a Felvidék visszacsatolását: „Húsz esztendő óta nem volt a magyarnak ilyen örömnapja, mint a mai. Bizony mondom néktek testvéreim, ez a szombatok szombatja, ez a legszebb és legnagyobb ünnep. Mert most vonulnak be honvédjeink a rabságból szabadult Felvidékre... Örvendezzünk hát, testvéreim. Mert valósulni kezd, amit húsz év óta csak álmainkban láthattunk, de a föltámadás fanatikus hitével élesztgettünk szüntelenül... De forduljunk mélységes hálánkkal elsősorban a legnagyobb magyar felé, ki bölcs országlásával életre keltette az elalélt magyarságot. Hajtsuk meg hódolatunk lobogóját vitéz nagybányai Horthy Miklós előtt, Kormányzó Urunk előtt, mert neki köszönhetjük elsősorban, hogy lehullott a trianoni bilincs sokak kezéről.”¹⁹

Eközben mind a mai napig feltáratlan maradt a zsidó vallási szervezetek, hitközségek és egyének, mindenekelőtt az országos és a budapesti zsidó tanács némely összefüggésben dicstelen és gyáva magatartásának története a Horthy-rendszerben általában és különösen a holokauszt idején. Mindez akkor is igaz, ha figyelembe kell venni, hogy 1938 után egyre szűkült az „életterük” a zsidótörvényekkel szabályozott Magyarországon, és a többi egyház pedig kifejezetten a rendszer támaszának számított, egyik sem tiltakozott nyilvánosan a deportálások ellen, még csak híveiket sem tájékoztatták arról 1944-ben, hogy a deportálások vége: a kiirtás. A holokauszt történetében egy másik neuralgikus pont Kasztner Rezső szerepének megítélése. Ez az ügy nem is önmagában érdekes – hogy ti. Eichmannal tárgyalva, mintegy 1600, többnyire tehetős zsidó életét mentette meg –, hanem egy testületi magatartás hivatalos dicsőítése vagy ellentmondásos szerepének elhallgatása. A történetírás nem adott meggyőző választ arra a kérdésre, hogy vajon a zsidó tanácsok miért nem becsülték a sok százezres zsidó közösség érdekeit még annyira sem, hogy legalább – a szűk lehetőségek között is – megkísérelték volna figyelmeztetni zsidó hitsorsosaikat a közelgő katasztrófára, hogy pár tízezer vagy csak pár ezer ember menekülre foghassa a dolgot.²⁰

Az *Egyenlőség* című zsidó hitközségi lap még 1944-ben, az Auschwitzba elindított vonatokat követően is hitet tett Horthy és rendszere

mellett, ahelyett, hogy leleplezték volna, mi történik a vonaton utazókkal... A német megszállást követően, a holokauszt idején, a lap – noha nyilván kényszer alatt – vállalta, hogy a zsidó élet mindennapjaival kapcsolatban a zsidóellenes törvények szellemében a korábbiakhoz hasonlóan foglalkozzon, s még azt is felvállalta, hogy felszólítsa a zsidó lakosságot, költözzenek a kijelölt házakba, hogy viseljék a sárga csillagot – végül azonban mindennek ellenére a Szálasi vezette fasiszta kormány 1944 októberében betiltotta a lapot.

De van itt egy másik probléma is. A holokauszt dehisztorizálása, a valóságos történeti viszonyokból való megfosztása sérelmes a *zsidó ellenállás* szempontjából is. A történetírás, nem csak a magyar, elhanyagolja a „zsidó ellenállás” kérdését, mert az összefügg a Szovjetunió honvédő háborújával, az antifasiszta ellenállással, vagyis „kilóg” az antikommunista-nyugatos paradigmából. Pedig ez az ellenállás a Győzelem és a holokauszt egész történetének elidegeníthetetlen része. Igenis volt zsidó ellenállás a holokauszt idején, és nem csak a sobibóri felkelésre és annak vezetőjére, Alekszandr Aronovics Pecsorszkij sokáig elhallgatott történetére utalhatunk. Hiszen még a treblinkai felkelés története sem ismert szélesebb körökben.²¹

Magyarországon a rendszerváltás óta nem sok minden jelent meg a szovjet területen végbement náci népiirtás történetéről a gazdag külföldi történeti irodalomból.²² Még Jichak Arad könyvére sem akadt könyvkiadó, aki a *Yad Vashem* vezető munkatársaként nemcsak a holokauszt történetét írta meg szovjet területen, hanem egyáltalán a szovjet zsidóság hozzájárulását a Győzelemhez. Így a szovjet zsidó ellenállás alapvető eseményei sem ismertek a magyar kutatók előtt. Élő bizonyítéka ez annak, hogy milyen mértékig gyűr mindent maga alá a nyugati és a hazai emlékezetpolitikai narratíva.

Nyilvánvaló, hogy a *zsidó ellenállás* történetének feldolgozása mifelénk azért sem népszerű, mert az része a nagy honvédő háború történetének. És mert – mint aláhúztam – a zsidó ellenállás a szovjet területeken volt egyedül jelentősebb tényező, nem mintha ott kedvező feltételek lettek volna komolyabb szervezkedésre. De mégis, a kivégzőosztagok elől a szovjet partizánokhoz szökött és partizáncsapatokat alakító menekült zsidók, illetve az erdőben családi táborokat létrehozó zsidó nemzetiségű szovjet állampolgárok száma, nem szólva most az elbukott ellenállási formákról és esetekről, mégis érdelemes. Jichak Arad számításai szerint mintegy 20–22 ezer zsidó partizánról van szó, míg a családi táborokban 10 000–13 500 közé tehető azoknak a száma, akik főleg fegyveres védelmi feladatokat

láttak el. Arra vonatkozóan, hogy szétszórva, nemzetiségileg nem specifikáltan hány zsidó nemzetiségű szovjet állampolgár harcolt a különféle szovjet partizánosztagokban, nincsenek pontosabb adatok. Hogy az etnonacionalista történetírás a maga „szovjetfóbiájával” még annak jelentőségét sem értette meg, hogy a Vörös Hadseregben mintegy 500 ezer zsidó vöröskatona harcolt, azon kár meglepődni. Ami viszont elgondolkodtató, hogy micsoda erővel degradálják a Vörös Hadsereget az etnonacionalizmusban érdekelt szellemi-politikai erők és a médiaháborúban a Nyugat oldalán harcoló antikommunista-ruszofób „önkéntesek”. Talán éppen az (is) a céljuk, hogy eltereljék a figyelmet történelmi elődeik valóban gyászos történelmi szerepéről. Érthető, ha számukra a legfontosabb kérdés a szovjet katonák vagy partizánok által elkövetett bűncselekmények „felkutatása” – orosz nyelvtudás nélkül. Mint tudjuk, a szovjet dokumentumok „rosszak”, az SS dokumentumai „jók”...

*

A Győzelem 75. évfordulóján nem csak azokra a hősökre, a harcban elesett áldozatokra gondolunk, akik életüket adták azért, hogy Európa népei megszabaduljanak a náci Németország és csatlósai uralmától. Azokra is gondolunk, akiket egyszerű emberekként, békés állampolgárokként vagy hadifoglyokként, a holokauszt áldozataiként a náci haláltáborokban gyilkoltak meg, és gondolunk nemzetiségtől függetlenül azokra a nőkre, férfiakra és gyermekekre, akik szenvedtek vagy meghaltak háborús bűncselekmények következtében.

Jegyzetek

- ¹ A jelenséget jól tükrözi a *Spektrum* és *BBC History* tv-csatornák „emlékezetpolitikai” dokumentumfilmjeinek mennyisége és minősége. E beállítódás a népszerűsítő folyóiratokban is megnyilvánul, s napjainkban már Magyarországon is kirajzolódik e tendencia, amelynek konkrét vizsgálatával tovább lehetne finomítani a képet.
- ² Magyarországon ezt a narratívát számos emlékbizottság „ápolja”; mindenképp a „terror házi” ideológusokat emelhetjük ki.
- ³ Bartha Eszter: Ideológiák rabságában: a náciizmus és a kommunizmus „azonosságáról”. In: Krausz Tamás – Bartha Tamás (szerk.): *Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területén*. Budapest, Russica Pannonicana, 2014, 308–330.
- ⁴ E felfogás ideológusaként tűnt fel Paksa Rudolf a *Wesley Egyetem* által szervezett „emlékezetpolitikai” konferencián 2019. december 13-án, amelynek videófelvétele az interneten megtekinthető.

- ⁵ Lásd: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20190917IPR61204/europe-must-remember-its-past-to-build-its-futurecm> E dokumentum a történelem instrumentalizálását az információs háborúban új szintre emelte. Putyin, Oroszország elnöke jelentette be, hogy „találtak” egy levéltári dokumentumot, amely a berlini lengyel követ 1938-as, Hitlert dicsőítő javaslatát tartalmazza. Eszerint Hitlernek emlékművet kell állítani, ha a lengyel zsidóságot kitelepítik Afrikába. Putyin a követet „mocskos antiszemita disznónak” nevezte. Lásd: <https://vz.ru/politics/2019/12/25/1015405.html>; <https://vz.ru/news/2019/12/28/1016033.html>
- ⁶ Az '50-es években megfogant hidegháborús elmélet, az ún. totalitarizmus-elmélet az európai mainstream politikai gondolkodás középpontjába tért vissza a rendszer-váltást követően. A náci és a szovjet rendszer azonosításával a Nyugat egész történetét kiemelik a valóságos történeti kontextusból, a népirtások, a gyarmatosítás, a háborúk, a háborús bűncselekmények közegeből, hogy az emberiség „humanista” védelmezőjeként tüntethessék fel. Többek között ezzel érik el, hogy még arról se kelljen beszélni, milyen mértékben felelős a Nyugat Hitler felemelkedéséért.
- ⁷ Egyes történészek Magyarországon is adják a nevüket (fotó)dokumentumok eltorzításához, hamis interpretálásához, csak azért, hogy a szovjeteket a náci bűnözőkkel rokoníthassák, vagy egyenesen azokkal azonosítsák. Lásd erről: Is Eastern European 'Double Genocide' Revisionism Reaching Museums? Dovid Katz Vilnius Gediminas Technical University, Vilnius, Lithuania. *Studies on the Holocaust*, 2016 <http://dx.doi.org/10.1080/23256249.2016.1242043>. Lásd még különösen: Peter Pastor 2019: Fényképek mint történelmi dokumentumok. Jevgenyij Haldej két, Budapesten készült fotójának vizsgálata. *Eszmélet* 121 (2019. tavasz), 105–117.
- ⁸ Lásd például: Ölvedi Ignác 1997: A történész bizonyítson és ne politizáljon! Ungváry Krisztián: „Sztálin és a háború” című írásához. *Hadtörténelmi Közlemények* 2. sz.; Fekete György: *A másik Ungváry, avagy fontos-e, hogy a magyar történelemtanároknak milyen legyen a magyar történelem?* Elérhető: <https://www.eszmelet.hu/amasikungvary/>; Krausz Tamás: „Úriember” megszállók és „jogtipró” partizánok? *A magyar megszálló csapatok népirtó tevékenysége Ungváry értelmezésében.* Elérhető: <https://www.eszmelet.hu/krausz-tamas-uriember-megszallok-es-jogtipro-partizanok/>; Fóris Ákos: *70 év távlatából a Szovjetunió megtámadásáról.* Elérhető: https://www.academia.edu/36400526/70_%C3%A9v_t%C3%A1vlat%C3%A1b%C3%B3l_a_Szovjetuni%C3%B3_megt%C3%A1mad%C3%A1s%C3%A1r%C3%B3l_Recenzi%C3%B3_H%C3%A1bor%C3%BA_%C3%A9s_nemzeti_%C3%B6nismeret_70_%C3%A9v_e_t%C3%A1madta_meg_a_n%C3%A1ci_N%C3%A9metorsz%C3%A1g_a_Szovjetuni%C3%B3t
- ⁹ Lásd erről: Bartha Eszter – Krausz Tamás (szerk.): *Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót.* Budapest, Russica Pannonicana, 2011.
- ¹⁰ Vö.: Krausz Tamás 2011: Viták Magyarországon a német–szovjet megnemzítási egyezmény értékeléséről. Ki a felelős a háborúért? In: uő.: *Viták kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében. Előadások, esszék és tanulmányok.* Budapest, Russica Pannonicana, 106–121. A hazai vitákból lásd még: Mitrovits Miklós: *Egy paktum furcsa évfordulója.* Elérhető: https://www.academia.edu/4912642/Egy_paktum_furcsa_%C3%A9vfordul%C3%B3ja és Sz. Bíró

Zoltán: *Érvek és paktumok*. Elérhető: <https://www.es.hu/cikk/2009-10-10/sz-biro-zoltan/ervek-es-paktumok.html>

- ¹¹ Snyder, Timothy 2012: *Véres övezet. Európa Sztálin és Hitler szorításában*. Park Kiadó. Lásd még az *Eszmélet*ben megjelent recenziót a kötetről: Szalay Gábor 2017: Kelet-Európa a náci üllő és a szovjet kalapács között? *Eszmélet* 114 (2017. nyár) 176–182. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01700/01739/00099/pdf/EPA01739_eszmelet_114_176-182.pdf.
- ¹² Lásd erről: *A magyar megszállás – vajúdjó nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra*. Szerk: Gémesi Ferenc. Poszt-Szovjet Füzetek XX. Budapest, Russica Pannonica, 2013.
- ¹³ Ицхак Арад: Они сражались за Родину: евреи Советского Союза в Великой Отечественной войне. Mosty Kultury, 2013.
- ¹⁴ Lásd: Tamás Gáspár Miklós: Etnicizmus a nacionalizmus után: az új európai jobboldal gyökerei. *Eszmélet* 123 (2019. ősz) 145–165.; Krausz Tamás: Néhány megjegyzés a rendszerváltás ideologikumáról. *Eszmélet* 123 (2019. ősz) 23–27.
- ¹⁵ Ennek az álláspontnak a leleplezése a történetírásban már évekkel ezelőtt megtörtént: „A *Krytyka* hasábjain folytatott vita megmutatja, hogy Ukrajnában a liberális értelmiség jelentős része – néhány nyugati kollégájuk támogatásával – készen áll arra, hogy elfogadja a legitimációs narratívát. Ez tagadja az emberiségellenes bűntettek elkövetését, a holokausztban való részvételt, az etnikai tisztogatást és a fasiszta bűntényeket. Ahelyett, hogy vitatnák a hagyományos szovjet megközelítést az ukrán történelem elemzése során, inkább Jucsenszkót követik, aki a fasisztákat, az antiszemitékat és a háborús bűnösöket nemzeti hőskökként ünnepli, és példaképnek állítja az ifjúság elé. Ezzel a nemzetépítést és az állam konszolidálását a demokratikus elvek és az OUN és az UPA áldozatai elé helyezik. Grzegorz Rossoliński – Liebe and Per Anders Rudling, Review of *Krytyka* (Hrsg.): *Krytyka*. Hefte 3–4; 7–8; 9–10. Kyiv, 2010, In H-Soz-u-Kult, June 15, 2011.
- ¹⁶ Lásd: Romsics Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth, 2017, 420.
- ¹⁷ Lásd erről Finkelstein, Norman G.: *Holocaust Industry. Reflections of Jewish Sufferings*. London, Verso, 2000; Krausz Tamás: *Antisemitizmus – Holokauszt – Államszocializmus*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.
- ¹⁸ Magyarországon az *etnonacionalista* logikának megfelelően van olyan zsidó szervezet (EMIH), amely a NER feltételeinek megfelelően a zsidóságot *in abstracto* vallási közösségnek vagy kvázi *etnikumnak* fogja fel és annak képviselőjeként definiálja magát, és mint ilyen, a neohorthysta restauráció szolgálatába áll a kormány ellenőrzése alatt. Mindez a történetfelfogásban, a történetírásban, az emlékezetpolitikában is tükröződik.
- ¹⁹ Heves Kornél: November ötödike. In: *Hozzád könyörgünk... Imádságok, beszédek, versek*. Szolnok, szerzői kiadás, 1943, 11–12.
- ²⁰ Bonyolult szakmai vizsgálódások akarnak igazságot tenni e kérdésben, mint Paul Sanders (<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1742715015614878>), pedig a valóság ennél egyszerűbb. Anyám (1926–2010), aki holokauszt túlélő volt, s az auschwitzi vonaton töltötte be 18. életévét, nem egyszer mesélte el, hogy legalább egy hétre volt szüksége ahhoz, hogy megértse, azon a „nagy keményen” elfüstölték az édesanyját, az édesapját és a hűgát – egymillió másik emberrel együtt. Ennyire nem volt tudomása semmiről a vidéki zsidóságnak... Ez az igazi probléma, nem pedig az, hogy Kasztner hány embert mentett meg. Ő és a zsidó

vezetők felelősek azért, hogy a vidéki zsidóságnak fogalma sem volt arról, hogy egyenesen a halálba viszik őket.

²¹ Itt egy pozitív „ellenpéldára” utalnék: http://www.holokausztmagyarorszagon.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=12_2_1

Ugyanakkor a sobibóri felkelés évfordulójáról nem tájékoztattak a magyar lapok. Erről az *Eszmélet* folyóiraton kívül egyetlen más magyar lap, beleértve a „zsidó lapokat” is, egyetlen szó erejéig sem emlékezett meg. 1943. október 14-én – a náci haláltáborok történetében, a treblinkai mellett – ez volt az egyetlen és sikeres, tömeges szökéssel járó felkelés, méghozzá abban a haláltáborban, melynek gázkamráiban több mint negyedmillió zsidó férfit, nőt, gyermeket és szovjet hadifoglyot pusztítottak el.

²² Pusztán a tájékoztatás kedvéért érdemes megemlíteni, hogy e téren az ELTE Ruszisztikai Tanszéke és az *Eszmélet* folyóirat tett egyet és más. A ruszisztika hazai bázisa számos könyvet, cikket publikált e tárgykörben. A holokauszt története egészének áttekintésére egyetlen magyar szerző vállalkozott: Karsai László 2001: *Holokauszt*. Budapest, Pannonica Kiadó.